

L'educació artística com una eina de canvi i transformació social en escoles d'alta complexitat.

Marta Martínez Reig

Grau en Mestra d'Educació Primària, Universitat de Barcelona

Gemma Aznar Escalas

Curs 2022/2023

Resum.

En aquest treball es pretén conèixer la potencialitat de l'educació artística com una eina de canvi i transformació social, aplicada en contextos escolars d'alta complexitat. Per això, s'estudien diversos referents i es recerquen experiències educatives desenvolupades dins aquesta concepció de l'educació artística, per tal de conformar un fonament sòlid des del qual entendre l'art com una eina social. Partint d'aquí, es dissenya i s'implementa una intervenció contextualitzada a una escola de màxima complexitat, l'Escola Tarlatana, per tal de comprovar i explorar en major profunditat quines limitacions i quines oportunitats genera el treball artístic dins aules amb aquests contextos tan complexes. Tot això es fa a través d'una metodologia purament qualitativa, que inclou la observació, la discussió, implementació d'un disseny d'intervenció i la documentació del procés de desenvolupament d'aquest.

Paraules clau: Educació artística, canvi social, transformació social, escoles d'alta complexitat.

Abstract.

In this thesis, we intend to explore the potential in art education when it comes to social transformation and change, applied in schools in highly complex contexts. To achieve so, we study several authors and research educational experiences developed under said understanding of art education, in order to build a solid theoretical base from which to understand art as a social tool. From there, we design and a project and implement it in a school with a highly complex context, Escola Tarlatana, so that we can explore in more depth which limitations and which opportunities art education brings in said context. All this is done through a purely qualitative methodology, which includes observation, discussion, implementation on the design, and documentation of its process of development.

Key words: Art education, social change, social transformation, high complexity schools.

Índex

1.	Introducció.....	3
2.	Objectius.....	4
3.	Antecedents teòrics.....	5
3.1	Tendències en l'educació artística.....	5
3.2	Autors que conformen la base teòrica.....	6
3.3	Literatura actual.....	8
3.4	La mediació artística.....	10
3.5	Exemples d'experiències.....	12
4.	Metodologia de treball.....	13
5.	El context d'intervenció: l'Escola Tarlatana.....	14
6.	Disseny, descripció i desenvolupament de la intervenció.....	15
Proposta 1.	Atles: Instal·lació del Sistema Solar.....	17
Proposta 2.	El desplegable col·lectiu: de Bòlit a l'infinit.....	18
7.	Resultats de la intervenció.....	25
8.	Avaluació de la implementació.....	23
9.	Conclusions.....	26
10.	Referències bibliogràfiques.....	28

ANNEXOS

Annex 1.....	1
Annex 2.....	5
Annex 3.....	13
Annex 4.....	15
Annex 5.....	18
Annex 6.....	22
Annex 7.....	27
Annex 8.....	28
Annex 9.....	29

1. Introducció.

Aquesta temàtica ha estat escollida per diferents motius. En primer lloc, per l'interès personal que em desperta l'educació artística en si, i la gran potencialitat que considero que té aquesta àrea de treball dins les escoles per abordar situacions i temàtiques diverses des d'una perspectiva diferent de la que solem tenir en el nostre dia a dia, i com a fil transversal a partir del qual aprendre en les altres àrees. Crec que la sensibilitat i la riquesa que proporciona l'art dins les escoles són essencials dins l'educació dels infants i dels mateixos adults, i que les oportunitats, sobretot expressives, que ens proporciona el treball artístic tenen un valor gegant.

D'altra banda, partint de la meva experiència personal tant d'alumna, com de mestra en pràctiques, he pogut observar com el llenguatge plàstic és un recurs al qual els infants i les persones en situacions vulnerables recorren sovint com a mitjà expressiu o de comunicació. Això em va fer interessar-me per la capacitat de l'art de fer-nos connectar amb el nostre entorn i amb nosaltres mateixos més enllà dels límits socials de cadascú, i, consegüentment, per la utilització de l'art com una eina d'inclusió social.

2. Objectius.

La pregunta de recerca base de la qual parteix aquest TFG és: Es pot utilitzar l'educació artística a les escoles amb contextos socioeconòmics i culturals complexos com una eina per afavorir-hi la inclusió de l'alumnat? L'objectiu general, així doncs, és:

1. Comprendre quina potencialitat té l'educació artística en contextos escolars d'alta complexitat com una eina de transformació i canvi social.

Els objectius específics que es desprenen d'aquest objectiu general són:

- 1.1. Conèixer quines bases teòriques (moviments, autors, teories) suporten el concepte de l'educació artística com un mitjà de transformació i canvi social.
- 1.2. Conèixer experiències del món educatiu que treballin a través de l'educació artística com una eina d'inclusió social.
- 1.3. Desenvolupar un projecte d'intervenció en un context educatiu escolar que s'articuli al voltant de l'educació artística per tal de contribuir a la inclusió social de l'alumnat.

3. Antecedents teòrics.

Per revisar els antecedents teòrics referents a la concepció de l'art com una eina de transformació i canvi social, s'ha realitzat una recerca documental extensa, amb l'objectiu de comprendre'n en profunditat l'origen, la diversitat d'enfocaments i contribucions de diversos moviments i autors, les aportacions i limitacions, la relació amb moviments o tendències actuals i la seva aplicació, entre d'altres. Per a fer-ho, es farà, en aquest ordre, un resum general de les tendències o concepcions principals de l'educació artística i es resumiran les aportacions dels principals referents teòrics que constitueixen, en un inici, la concepció de l'educació artística com una eina amb potencial de transformació. Posteriorment, s'analitzarà a la literatura actual la presència i el suport d'aquesta concepció de l'educació artística, i es farà una aturada en la metodologia de la mediació artística, com a metodologia vinculada directament. Per últim, s'exposaran diverses experiències i intervencions dins aquest marc conceptual, desenvolupades en escoles o en entorns educatius principalment.

3.1 Tendències en l'educació artística.

Al llarg del segle XX i XXI, l'educació artística ha sigut conceptualitzada de maneres molt diverses, diferint entre elles tant en la definició del que és o ha de ser l'art com en la manera en què ha de ser o no ensenyat i la seva funció pedagògica i social. Moreno (2016b, pp.25-26) i Carnacea i Lozano (2011, p.71), per exemple, fan un recull de les principals tendències de l'educació artística al llarg del segle XX a les seves respectives obres. Tot i no ser dues classificacions idèntiques entre elles, ambdues distingeixen a grans trets quatre concepcions:

- una visió academicista, pròpia de l'educació artística tradicional fins el segle XIX, en què es cerca una representació fidel de la realitat, a mode de còpia, en què la importància es dona al desenvolupament de la destresa manual;
- una visió de l'educació artística, desenvolupada al llarg del segle XX, centrada en l'alfabetització visual de l'alumnat i en el coneixement dels principis del disseny, donant pes essencialment al valor estètic de l'art, i en què es pretén que l'alumnat entengui la representació visual com un llenguatge amb gramàtica pròpia, i com un instrument per millorar la qualitat de vida;

- una tendència expressionista, desenvolupada principalment després de la II Guerra Mundial, que posa en valor la individualitat, la subjectivitat, la llibertat de creació i la imaginació de l'alumnat, eliminant les regles del món adult, i cercant el desenvolupament de l'expressió i la creativitat;
- per últim, una tendència sorgida a finals del segle XX, que incorpora una mirada postmodernista posant l'accent en les implicacions que té l'art, la producció artística i la cultura visual sobre la cultura i la societat, i pretén estimular la capacitat analítica i crítica dels infants.

La concepció de l'educació artística com una eina de transformació social correspon amb cap de les presentades anteriorment, però tal com es veurà a continuació, no és incompatible amb les dues darreres tendències, ja que, segons alguns autors, alguns dels elements centrals poden ser inclosos també en un treball focalitzat en la inclusió social a través de l'art.

3.2 Autors que conformen la base teòrica.

Cal esmentar en primer lloc que aquesta concepció de l'educació artística no té un origen únic dins la pedagogia, és a dir, no és una tendència educativa innovadora sorgida de manera aïllada, sinó que s'origina també a partir d'idees de disciplines com la filosofia, la política, la psicologia, la sociologia i el món de l'art en sí mateix. És per això que, tot i que no tots els autors esmentats a continuació són educadors de professió, considero que contribueixen de manera significativa a la idea de transformar la societat i la realitat individual a través de l'art.

La idea de generar un canvi en la realitat social a través de l'educació la podem atribuir a les pedagogies de l'alliberació i, principalment, al pedagog Paulo Freire. Al seu llibre, que dona nom també a la seva ideologia, *Pedagogia de l'oprimit*, Freire esmenta de la necessitat de prendre consciència de la pròpia situació per tal de ser capaç de produir-hi un canvi un mateix, passant a ser subjecte de canvi dins la pròpia realitat. Tot i no ser un punt central en la seva pedagogia, Freire (1996) defensava que l'educació, de manera integral (i per tant, també l'educació artística) havia de servir com una eina de canvi social, de qüestionament de la realitat per part dels alumnes, sent l'art un mitjà de comunicació i expressió, però també de reflexió sobre l'entorn.

És en aquest darrer punt on Freire i l'artista i activista alemany Joseph Beuys coincideixen. Beuys considerava que l'art és un agent de canvi social, i que a través de la

creativitat i dels processos creatius conjunts es podia transformar la societat en una de més justa i democràtica. Beuys s'allunyava de l'academicisme i de les tendències d'alfabetització visual hegemòniques considerant que l'interès de l'educació artística, realment, rau no en l'adquisició d'habilitats tècniques o de coneixements teòrics, sinó en la capacitat d'empoderament i de crítica que genera la creació artística. Segons Beuys, “*One can't allow the student to simply make something artistic. One must think in larger contexts*” (com citat a Poletta, s.d.). Un exemple d'aquest pensament n'és la seva obra d'art conceptual *I like America and America likes me*, de 1974, que a través de la *performance* contenia un fort qüestionament de la superioritat de la civilització sobre la natura salvatge i una forta crítica a l'arrogància humana, així com a la política imperialista estatunidenca i al control social. Tal com es comenta a López-Aparicio i Cejudo (2016, p.7), Beuys “*afirmaba que la auténtica obra de arte reside en la transformación de la conciencia del espectador para activar la realidad y el pensamiento*”.

Defensant la mateixa idea, però des d'un punt de vista cognitivista, el psicòleg Howard Gardner esmenta la importància de l'educació artística al sistema educatiu posant l'accent als beneficis que té la producció i l'exposició a l'art en el desenvolupament dels nenes i nenes, i defensa que l'art és un element clau en la construcció d'estructures afectives i pedagògiques en els individus. Considera que l'educació artística és part del desenvolupament integral dels infants, i que és necessària per al formació a nivell cognitiu, personal i social (Gardner, 2007). En referència amb el darrer, l'autor dona una gran importància a la dimensió social que s'afavoreixen a través de l'educació artística, defensant que a través de l'art els infants desenvolupen habilitats socials, i es potencia la seva comprensió, la seva empatia i la seva capacitat de connectar amb els altres.

Un altre autor que coincideix amb aquesta idea és John Dewey. Al seu llibre *Art as Experience* (2005), el filòsof i educador argumenta que l'experiència artística implica una exploració del vincle entre l'individu, l'entorn i la seva posició en aquest, i defensa la importància de l'experiència artística com un mitjà per desenvolupar la originalitat, la creativitat i la imaginació, a nivell personal, i l'empatia, i la participació activa a nivell social. És per això que defensava la importància d'integrar l'educació artística al currículum, i considerava que les experiències estètiques significatives pels infants eren una oportunitat per construir la sensibilitat i la capacitat de pensar més enllà de les construccions socials en els infants, per tal d'evolucionar cap a una societat més justa.

Estretament vinculat amb aquesta darrera idea, al seu llibre *El Arte y la creación de la mente: el papel de las artes visuales en la transformación de la conciencia* (2004), Elliot Eisner diu el següent: “*Las artes ofrecen una plataforma para ver las cosas de maneras distintas a como se ven normalmente. Y al hacerlo, nos ayudan a preguntarnos: <<Por qué no?>>*” (p.112). Eisner coincideix amb Dewey en els beneficis que comporta la inclusió de l’educació artística a nivell personal i a nivell social, ja que considera el llenguatge artístic com un llenguatge mediador de signes culturals; a més a més, esmenta el valor pedagògic de les arts integrades, ja que argumenta que a través del llenguatge artístic, es poden transmetre idees o tractar temes pertanyents a altres camps que no podrien ser transmeses amb la mateixa efectivitat amb el llenguatge verbal. D’altra banda, considera que veure amb una mirada estètica és una manera de estar al món i d’interpretar-lo des de la sensibilitat, donant atenció a les qualitats del nostre entorn amb contingut expressiu, no només posant atenció als elements formals, i ajudant als alumnes a interpretar la realitat escapant de “*la influencia limitadora de la percepción focal para ver como una serie de formas de congregan en un todo*” (p.245).

Eisner diu que “*Invitar a los estudiantes a usar su imaginación supone invitarles a ver las cosas de una manera distinta a como son*” (p.243). És aquesta mateixa idea la que defensa la filòsofa de l’educació Maxine Greene, especialment al seu llibre *Liberar la imaginación: ensayos sobre educación, arte y cambio social* (2005). La idea central de l’autora és la imaginació ens dona la clau per accedir a tot allò que ens resulta aliè, i això comporta diferents coses. En primer lloc, que podem desafiar l’imaginari social i reinventar com hauria de ser la societat; en segon lloc, que ens obre la porta a connectar i empatitzar amb l’“altre”, el marginalitzat, i per tant dona pas a crear connexions dins la societat fragmentada i exclouent en què vivim; per últim, i tornant al primer autor esmentat, Paulo Freire, dona la capacitat de qüestionar la realitat viscuda i imaginar com podrien i haurien de ser les coses: *También tenemos nuestra imaginación social: la capacidad de inventar visiones de cómo debería y podría ser nuestra deficiente sociedad, de cómo deberían y podrían ser las calles en las que vivimos o nuestras escuelas* (p.17).

3.3 Literatura actual.

Partint de les idees fonamentades pels autors ja presentats, diversos autors actuals han escrit sobre la potencialitat de l’art en contextos de vulnerabilitat com una estratègia d’inclusió, o com una eina de transformació social.

Seguint el mateix discurs d'Eisner, exposat a l'apartat anterior, Carnacea i Lozano (2011) també defensen la noció de l'art com una plataforma integradora, en tant que deixa de banda els prejudicis donant pas a l'obertura d'espais d'expressió, d'intercanvi i cohesió: *“El lenguaje simbólico y la creación colectiva invitan a la participación de todos sin importar los conocimientos formales, la pertenencia social, la edad, el género, la religión o cualquier otra característica que, aunque no dice nada sobre la calidad de la persona, puede mantenerla aislada”* (p.53). Així doncs, es percep l'art, i en concret la creació artística col·lectiva, com una oportunitat de construcció d'una societat justa, amb igualtat d'oportunitats i d'accés a la cultura, i, per tant, equitativa. Segons Mesas et. Al (2022), de fet, la riquesa d'una societat equitativa *“...se basa precisamente en el encuentro colectivo de individualidades donde el arte y la cultura puedan ser un medio decisivo para el derribo de muros invisibles contruidos de prejuicios sociales”* (p.1).

Aquesta trobada col·lectiva d'individualitats que s'esmenta a Mesas et. Al. és una de les principals potencialitats que els autors destaquen. De nou, a Carnacea y Lozano (2011, p.29, 48) es destaca diverses vegades la riquesa que comporta la creació artística grupal, en tant que es generen processos tant individuals com col·lectius, que beneficien l'expressió personal i ajuden a l'individu a pensar-se dins el món i dins el seu context, d'una banda, i l'intercanvi i diàleg culturals i la cohesió grupals, d'altra.

Un aspecte important a tenir en compte, que s'esmenta a López-Aparicio i Cejudo (2016), és l'origen i el focus de les experiències artístiques que es desenvolupen amb funció social. Entre d'altres, a l'article s'esmenten diverses experiències de creació col·lectiva en contextos socials vulnerables, i es destaca, com a punt qualitatiu diferencial entre elles, la importància que té que es compregui la mirada subjectiva de les persones que hi participen, i que es treballi a partir de l'experiència pròpia, evitant els paternalismes i les imposicions dels dinamitzadors. Això és clau per tal que la realització d'experiències i projectes creatius tinguin sentit i desenvolupin la funció social amb què s'han volgut realitzar, i que en el procés les persones involucrades puguin beneficiar-se del desenvolupament personal i de la construcció col·lectiva que es produeix.

“La escuela, y la educación en general, son contextos únicos que proporcionan los instrumentos para el narrar y el narrarse como sentido permanente de estar juntos” (Abad, 2009, p.6). Així és com Abad considera els contextos escolars, en què, tal com diu, els infants desenvolupen una concepció pròpia conjuntament amb els altres infants i amb els mestres, i aprenen a expressar-se i a explicar a partir d'aquesta concepció pròpia.

L'autor defensa que l'educació artística pot desenvolupar una funció social, generadora de canvi, perquè en els processos artístics de l'aula s'ofereixen (o s'haurien d'oferir) experiències que condueixen a la reflexió, l'exploració i el compromís, tant individuals com col·lectius, generant xarxes de relacions entre els infants i reforçant el sentiment de pertinença al grup. Alhora, esmenta que en l'educació artística es generen processos simbòlics que “[...] *sirven no solo para ordenar la realidad, sino también para modificada y entenderse en ella*” (p.4). A més a més, l'educació artística a l'escola, en tenir un llenguatge propi, ens pot servir de vehicle per arribar a conceptes o idees propis d'altres camps, als quals no arribaríem o no comprendríem amb tanta claredat amb d'altres llenguatges (aquesta mateixa idea, exposada a Carnacea y Lozano (2011) és també la que exposava Eisner (2004)).

En resum, i a grans trets, els autors presentats posen en valor els següents punts sobre la funció social de l'art i, específicament, de l'educació artística a les escoles:

- A nivell personal, l'educació artística és clau per un desenvolupament cognitiu i emocional complerts, i per tant, una educació integral. A través del llenguatge artístic s'accedeix a relacions d'idees i a conceptes que són accessibles només a través d'aquest. D'altra banda, s'estimula la creativitat i la capacitat reflexiva i expressiva, es desenvolupa una concepció del jo i s'ordena i construeix la visió de l'entorn, que fan plausible la capacitat crítica i la projecció de possibilitats diferents a l'existent.
- A nivell col·lectiu, l'experiència artística contribueix a la construcció d'imaginariis socials crítics amb la realitat, i amb consciència de la pròpia existència com a individus, com a grup i en relació amb el context. La creació d'art comunitari, en particular, enforteix el sentiment de pertinença a un grup, i el cohesiona, ajudant a generar xarxes de relacions fortes i generant diàlegs entre subjectivitats i entre cultures.

3.4 La mediació artística.

Estretament vinculada amb la concepció de l'educació artística que s'ha estat comentant fins ara, hi trobem la mediació artística. Aquesta es defineix, segons Moreno (2016a) com una eina educativa que es planteja a través d'una perspectiva interartística, i que permet fomentar l'autonomia personal i la inclusió social, en tant que a través de la pràctica artística es realitza un procés de presa de consciència de la pròpia identitat i de la situació en què es troba l'individu, que li permet iniciar un procés de transformació. Es treballa a

través de la creació i l'expressió artístiques, i no té en cap cas per objectiu la formació dels individus en tècniques o teoria artístiques.

La mediació artística es compon per uns principis concrets, que inclouen el desenvolupament integral de la persona, el treball a partir de les potencialitats de l'individu (les parts "sanes"), l'elaboració simbòlica i la consegüent resolució de conflictes inconscients i la presa de consciència de la pròpia situació com a espurna per iniciar un procés de transformació (Moreno, 2016b).

La metodologia que es segueix inclou dues fases: una de producció, en que es crea de manera individual o en grup, i una de reflexió, en que s'intenta aprofundir en els significats simbòlics de les obres produïdes. Es té molt en compte el tipus de material que s'utilitza, ja que es considera que el material usat condueix a un llenguatge plàstic o un altre, i això comporta l'expressió de missatges i conflictes diferents, i també les premisses que es donen a l'hora de fer la creació (per exemple, segons l'autora, la creació amb els ulls tancats porta a un treball des de l'inconscient, i amb els ulls oberts des de la consciència de l'individu). El paper del mediador és el de fer les propostes artístiques i acompanyar als alumnes a trobar els seus propis significats en les obres. Però, no participa en l'activitat, no intervé en les produccions i no ha d'emetre judicis sobre aquestes.

La mediació artística, entesa per Moreno, doncs, parteix de la idea de que l'art és una eina d'inclusió i canvi social, i desenvolupa una metodologia, amb unes pautes i uns principis concrets i tancats que sistematitzen aquesta activitat.

Com a apunt final, però, Peters (2019) diu sobre la mediació artística que "*Su propósito no es simplemente ofrecer una "actualización educativa" de lo ya hecho en los espacios culturales, sino más bien establecer nuevas formas de pensar la relación entre arte, sociedad, público e institución museística*" (p.3). Això, tot i ser coherent amb la concepció de la mediació artística que ofereix Moreno, deixa entreveure una petita diferència en el significat del terme, que en altres autors que no s'exposaran és més notable. I és que la mediació artística, en alguns contextos, s'entén no com una metodologia terapèutica tancada com la que planteja Moreno, sinó que s'entén com un camp o una disciplina similars a la de la mediació cultural o com una pràctica curatorial, molt més vinculades amb el món del museu i molt menys amb la intervenció social (Valerio, 2019).

3.5 Exemples d'experiències.

Emmarcades o no dins la mediació artística, s'han desenvolupat i es continuen desenvolupant moltíssimes experiències d'intervenció social a través de l'art en col·lectius diversos.

Fora del context escolar, trobem experiències com les presentades a López-Aparicio i Cejudo (2016), que consisteixen en intervencions realitzades en col·lectius diversos, com grups de veïns de barris afectats per la gentrificació, poblacions afectades per crisis econòmiques o usuaris centres socials, que proposen projectes que d'una manera o altra, contribueixen a la construcció i l'enfortiment de la comunitat a través de l'art.

Dins l'àmbit educatiu, trobem experiències com la que s'analitza a l'article de Rojas i Rojas (2022). Es desenvolupa des de la Institución Educativa Juan Evangelista Gómez, a Bogotá, en un espai extracurricular i amb alumnes en risc d'exclusió social. Consisteix en treballar amb aquest alumnat a través del teatre, dins el projecte "Voces anónimas", per tal que els alumnes, exposats a situacions de violència i pobresa extremes, tinguessin un espai d'expressió i de construcció de comunitat. Similar a aquesta experiència, hi ha la que s'explica a Tarragó (2021), en què es treballa amb joventut migrada a Barcelona a través d'un projecte de creació artística de teatre i producció audiovisual.

Dins el context escolar, hi trobem el projecte exposat per Mediero (2018), compost per quatre propostes que vinculen l'art contemporani amb l'escola, a través, de nou, de l'art comunitari. L'objectiu de totes quatre propostes és reinventar l'àrea de plàstica del centre, reimaginant els continguts que es treballen i la metodologia amb què es treballen, per tal de fomentar el sentit de pertanyença a la comunitat i les relacions humanes. També és esmentable la proposta, realitzada en el marc de l'elaboració del TFG, de Laia Giner (2021). Tot i no haver-se pogut realitzar a causa de la pandèmia, l'autora proposa un seguit de propostes enfocades a l'Educació Infantil i centrades en la construcció de la identitat de l'infant a través del joc, en col·laboració amb artistes d'art contemporani, entre els quals hi ha, de fet, Javier Abad, citat anteriorment.

4. Metodologia de treball.

Aquest TGF s'inclou dins la tipologia C, que consisteix en la implementació d'una intervenció en un context concret. Per la idiosincràsia del mateix tema d'investigació, i per les oportunitats que el context d'intervenció i que la intervenció en si mateixa planteja, la metodologia de treball que s'utilitza és purament qualitativa.

D'una banda, doncs, es desenvoluparà una intervenció, que desenvoluparà a l'Escola Tarlatana, que és un centre d'infantil i primària de màxima complexitat, situat al barri de Can Puiggener, a Sabadell. El motiu pel qual la intervenció es farà en aquest centre és, d'un costat la seva diversitat cultural i la complexitat socioeconòmica de les famílies que la componen i, d'altra banda, la presència del llenguatge artístic i l'atenció i el valor que es dona a l'estètica i l'experiència artística a l'escola.

La intervenció consistirà en una situació d'aprenentatge integrada amb l'activitat ordinària de l'escola, i es durà a terme de manera paral·lela amb el treball que es va desenvolupant a l'aula amb la tutora del grup. Estarà conformada per diverses propostes artístiques, totes amb un fil conductor comú, i relacionades entre sí. El tema que uneix les propostes de la intervenció, i la intervenció amb l'activitat desenvolupada a les altres àrees curriculars, és el saber on som: conèixer quina és la nostra ubicació i què ens envolta, anant cada cop més lluny (començant per nosaltres mateixos, i acabant al Sistema Solar, passant per l'escola, el barri, la ciutat, Catalunya, Espanya, Europa i la Terra).

Paral·lelament a la implementació de la intervenció, es durà a terme un treball de documentació principalment visual del procés de treball amb l'alumnat (fotografies, petits escrits dels infants, mostres de treball...), i s'enregistraran en àudio les converses i les reflexions grupals. Tota aquesta documentació es pot consultar als annexos 2, 3, 4, 5, 6 i 7 del treball. D'altra banda, s'aniran fent petites entrevistes, informals i no estructurades, amb els infants participants de la intervenció, durant el procés i en finalitzar el projecte.

5. El context d'intervenció: l'Escola Tarlatana.

La informació referent a l'escola i a la seva línia d'acció educativa ha estat obtinguda a través de l'aproximació al propi centre, a partir de l'observació i de totes les dades proporcionades pels docents, equip directiu i altre personal educador, així com dels documents de centre disponibles.

Un aspecte clau de l'escola, com s'ha comentat, és el barri; és conegut per la seva conflictivitat, i està habitat principalment per població d'ètnia gitana, que hi ha viscut des de mitjans del segle XX, i famílies immigrants, principalment magrebines i subsaharianes, que hi ha anat arribant més recentment. El nivell socioeconòmic és molt baix, i hi ha situacions familiars molt diverses i complicades. Aquest baix nivell econòmic i la gran complexitat sociocultural, genera un nivell de vida molt baix al barri, la qual cosa es reflexa a l'escola en tot moment: hi ha moltes dificultats de socialització i d'aprenentatge, i, tot i haver-se reduït en els darrers anys, un absentisme cronificat. Hi ha conflictes i baralles molt sovint, la qual cosa dificulta molt l'activitat normal de l'escola.

L'escola ha estat en un procés de transformació intern al llarg dels darrers 7 anys, en els quals hi ha hagut un canvi de línia directiva i un canvi essencial en el projecte educatiu de l'escola, en el qual la mirada sobre l'infant i sobre els processos d'aprenentatge s'ha repensat d'arrel: es concep l'aprenentatge com un procés personal, lent, natural i acompanyat, en què cal atendre les necessitats socials i emocionals dels infants. L'escola es basa en principis pedagògics com els de Malaguzzi o Reggio Emilia, i això es reflecteix en els espais, els materials, la organització dels infants i les metodologies emprades. L'art, les activitats creatives i l'estètica impregnen l'activitat a l'escola de base, formant part de la identitat del centre, i sent un dels eixos principals d'aprenentatge dels infants.

6. Disseny, descripció i desenvolupament de la intervenció.

El grup de Bòlit, amb què es farà la intervenció, està compost per infants de 8 a 10 anys, que estan cursant 3r i 4t de primària. La composició cultural del grup és diversa, i hi ha infants d'ètnia gitana, magrebins, sud-americans i una nena nouvinguda d'Afganistan. És un grup de 18 nens i nenes, 3 dels quals són molt absentistes. Tot i no ser un dels grups més conflictiu del centre, es produeixen baralles i desavinences molt sovint, sobretot entre els infants gitanos i els marroquins. Hi ha ritmes d'aprenentatge i nivells molt i molt diferents, així com dificultats d'aprenentatges diagnosticades i no diagnosticades (perquè estan en procés o perquè les famílies no ho volen).

La problemàtica principal detectada per la tutora al llarg del 2n trimestre, i que es vol treballar al llarg del 3r trimestre, és la necessitat de que els alumnes compreguin on son, i sàpiguen situar-se a si mateixos en l'espai i en el món. Donada la situació social dels infants, molts d'ells no "surten del barri" (tal com es comenta al claustre), volent dir que no saben què hi ha més enllà del barri de Can Puiggener, ni si el barri és dins de la ciutat de Sabadell, ni si Sabadell és més gran o més petit que Catalunya... És per això que es decideix que la intervenció a desenvolupar en aquest projecte parteixi d'aquest tema, ja que es considera que és una bona oportunitat per donar resposta a aquesta necessitat dels infants.

La intervenció, doncs, sorgeix de la necessitat detectada de que els infants compreguin on son, construeixin una comprensió de l'espai a petita i a gran escala i n'entenguin la jerarquia de grandària i proximitat. Tot això, es duu a terme a partir d'un projecte artístic col·lectiu, donades les característiques socials complexes del grup, per procurar fomentar la cohesió i el sentiment de pertinença, i s'ha planificat de manera paral·lela amb el treball desenvolupat per la tutora de l'aula que cobreix la resta d'àrees curriculars, recuperant el concepte d'arts integrades de Dewey (2004), que també és esmentat a Carnacea y Lozano (2011). Els objectius socials generals plantejats per la intervenció són:

- A. Fomentar la cohesió de grup i el sentiment de pertinença a través de la creació artística col·lectiva.
- B. Fomentar la participació grupal i individual en un projecte de llarga durada.
- C. Fomentar el treball a través del pensament artístic i de la sensibilitat.

Els objectius curriculars generals plantejats per la intervenció són:

D. Contribuir a que els alumnes estructurin i ordenin la comprensió de l'espai on son.

E. Contribuir a la descoberta de l'espai més enllà de l'entorn immediat.

La temporalització prevista per la intervenció és de 6 setmanes, del 17 d'abril fins el 2 de juny (veure annex 1), i una sessió extra, posterior a la realització del projecte. El projecte es compon de dues propostes: en primer lloc, una instal·lació sobre el Sistema Solar, que dona el tret de sortida al projecte; en segon lloc, un desplegable col·lectiu, que a través de la seva estructura, fa el viatge des del més proper fins el més llunyà, passant per sis nivells diferents (nosaltres, el barri de Can Puiggener, la ciutat de Sabadell, Catalunya i Espanya, Europa i el món). Hi participarà la tutora del grup, com ja s'ha comentat, realitzant activitats paral·leles al que es treballa al projecte a les sessions de vida d'aula (que a l'annex 1 apareixen en blanc, i sense cap sessió de projecte), així com els mestres de suport que també són a l'aula en diferents moments del dia.

Es realitzarà una avaluació interna de manera continuada, revisant-ne el progrés i el desenvolupament al final de cada proposta, i, en el cas del desplegable, de cada nivell. Al final de la seva realització, la tutora del grup avaluarà externament el projecte també, per tal de proporcionar un punt de vista crític d'una persona experta familiaritzada amb el context d'intervenció i que hagi pogut observar la implementació de prop. Els alumnes, d'altra banda, no seran avaluats de manera individual, sinó que es farà una valoració global del desenvolupament del projecte. Però, sí que es tindrà en compte a l'avaluació escolar del 3r trimestre la implicació i l'assoliment dels objectius de cada infant, tant en el projecte artístic com en el treball paral·lel desenvolupat per la tutora.

Pel que fa al disseny del projecte artístic, s'ha tingut en consideració la assistència irregular dels alumnes, per la qual cosa s'ha decidit fer una intervenció col·lectiva dividida en diferents nivells o propostes, per tal de procurar que la falta de continuïtat dels alumnes no impedisís completament la seva participació al projecte. També s'ha procurat fer ús de tècniques artístiques diverses, accessibles a infants amb diferents nivells, com l'estampació, la fotografia o el collage. Pel que fa a l'agrupació, s'ha treballat en parelles i petits grups, amb l'objectiu sempre de generar una creació de tot el grup.

El disseny de la intervenció queda explicat a continuació. Es pot veure la documentació de cada proposta, en detall, als annexos.

Proposta 1. Atlas: Instal·lació del Sistema Solar.

Objectius	<ul style="list-style-type: none">· Treballar a través del consens, el respecte i l'escolta per la parella.· Utilitzar el pensament abstracte i l'associació d'idees.
Descripció	<p>A partir de la guspira de la cançó Atlas de Blaumut, iniciem el projecte. Construïm una petita instal·lació que ens transporta, a través de la música, al Sistema Solar, per començar el nostre viatge.</p>
Desenvolupament	<p>Presentació de la cançó Atlas de Blaumut.</p> <p style="text-align: right;">Agrupament: parelles heterogènies.</p> <p>Es fa una escolta grupal amb tot el grup. Es fa conversa sobre el que cada infant pensa i sent després de l'escolta. Tot seguit, els infants s'agrupen per parelles. Cada parella rep una estrofa de la lletra de la cançó Atlas de Blaumut. Conjuntament, i de manera consensuada, es subratllen les paraules que tinguin a veure amb ser a algun lloc, la ubicació i l'espai. Després d'haver subratllat, es posen en comú les paraules que cada parella ha trobat a la seva estrofa. Tots junts, pensem sobre què diu la cançó, i quin tema s'està començant a introduir. Seguidament, cada parella fa un dibuix de línia negra amb retolador de punta fina que sintetitzi, a la seva manera, el que significa per ells l'estrofa assignada. Compartim els dibuixos i els comentem tots junts, endevinant què volia explicar cada parella amb la seva il·lustració.</p> <p>Instal·lació del Sistema Solar I, II, III.</p> <p style="text-align: right;">Agrupament: parelles i grups de 3 aleatoris.</p> <p>Amb la música com a vehicle, ens endinsem al Sistema Solar. Mostrem els vinils i CDs amb què treballarem als infants, que fan de vincle entre la música, treballada a l'activitat anterior, i l'activitat que s'introdueix. Sobre aquests objectes es construïran els 8 planetes que formen el Sistema Solar, construint volum a través de paper de diari, paper kraft i cola de cel·lulosa. Un cop construïts els planetes, cada parella escull un planeta, i n'analitza els colors observant imatges a llibres de la biblioteca de l'aula. Primer, es fan proves de color, per aconseguir els tons que es desitgen, i després es pinta el planeta, amb pinzells i esponges. Cada parella ha de consensuar amb calma com pintar el planeta, treballant des del respecte per l'altre i l'empatia.</p> <p>Quan tots els planetes estan pintats, es fa el muntatge de la instal·lació. Per fer el muntatge, pengem els planetes amb fil de pescar a una estructura enganxada a una burra de roba. Al centre, hi col·loquem el Sol, simbolitzat amb una bombeta. Per últim, hi incorporem la lletra i els dibuixos d'Atlas tots junts.</p> <p style="text-align: right;">Veure annex 2.</p>

Proposta 2. El desplegable col·lectiu: de Bòlit a l'infinit.

Objectius	<ul style="list-style-type: none">· Treballar a partir el pensament abstracte i la sensibilitat artística.· Comprendre, a través del llenguatge artístic, com s'estructura l'espai on som.· Mostrar respecte i cura cap a l'obra artística col·lectiva.
Descripció	Partim d'un paper kraft de grans dimensions, que pleguem sis cops sobre sí mateix. Cada plec correspon a cadascun dels nivells d'espai on ens trobem. Sobre aquest desplegable, treballarem de manera col·lectiva, fent una proposta artística diferent per cada nivell.
Desenvolupament	Iniciem aquesta proposta als infants a través de la visualització d'un vídeo que mostra el contingut del llibre il·lustrat Zoom, d'Istvan Banyai, que introdueix la idea de fer un viatge que parteix d'un punt i que es va allunyant cada cop més. Es fa conversa amb els infants, per comprendre tots junt què ocorre al vídeo. Tot seguit, es presenta el desplegable als infants, i, tots junts, a mode de ritual o cerimònia, i amb la cançó Atlas de fons, el despleguem fins obrir-lo del tot, tot comprenent que aquest desplegable ens acompanyarà les següents setmanes, i que s'ha de cuidar i respectar com una creació de tots i totes. Veure annex 3.

Nivell 1. Nosaltres.

Objectius	<ul style="list-style-type: none">· Mostrar respecte i estima pels companys i companyes.· Treballar a partir de l'observació lenta, amb sensibilitat.
Descripció	Com a primera proposta del desplegable, partim de nosaltres mateixos, com a individus però també com a grup. Construïm l'entramat de cares que conformen el grup de Bòlit, a partir de retrats fets a través de la mirada dels companys.
Desenvolupament	<p style="text-align: right;">Agrupament: per parelles heterogènies.</p> <p>Agrupem els alumnes per parelles, procurant que els infants treballin amb companys i companyes amb qui no es relacionen de manera habitual. En papers Din-A5, cada infant ha de fer un retrat de la seva parella, observant les seves faccions i sintetitzant la seva expressió en un dibuix de línia negra. És important que es treballi des del respecte i l'empatia, i per això es procura generar un ambient calmat, amb intimitat i sense pressa. Un cop fets els retrats, s'escanegen i es tornen a imprimir en forma de petites medalles de cartró, que passaran a ser el primer nivell del desplegable. En aquestes medalles, cada infant cus un detall amb fil de llana de color blau, verd o marró. Aquests detalls que cada infant s'ha cosit, que mostren una petita particularitat de cadascú, es cusen entre sí mateixos, i formen la xarxa de cares dels infants de Bòlit, connectats entre si. Veure annex 4.</p>

Nivell 2. El barri de Can Puiggener.

Objectius	<ul style="list-style-type: none">· Reflexionar sobre la realitat del propi barri, obrint-nos a imaginar possibilitats diferents.· Desenvolupar un sentiment de pertinença i d'unitat.
Descripció	A partir del plànol del barri, coneixem i reivindiquem aquells espais especials per nosaltres, i descobrim el camí que ens uneix els uns als altres. Dins el barri, cada infant obre la porta a la seva experiència com a veí, i reflexionem junts sobre què significa i com volem que sigui viure al barri.
Desenvolupament	<p>El barri I.</p> <p style="text-align: right;">Agrupament: mig grup.</p> <p>En un plànol de grans dimensions on es mostra el barri de Can Puiggener, localitzem, amb l'ajuda de les eines digitals treballades paral·lelament a altres sessions, on viu cadascun dels companys i companyes. Un cop tots els infants apareixen al mapa, tracem el camí que ens porta, porta per porta, a casa de cadascú, i que ens vincula a uns i altres dins el mar d'habitatges que conformen el plànol.</p> <p>El barri II.</p> <p style="text-align: right;">Agrupament: individual, petits grups.</p> <p>Cada infant reproduceix en miniatura, sobre un paper allargat plegat per la meitat, la porta del seu pis, del seu apartament o de la seva casa. Amb l'ajuda dels llapis de colors, i amb algun retolador, recordem de quin material està feta la nostra porta, quina forma té el pany, a quin costat té la maneta... Un cop hem construït la porta sobre el paper, cada infant reflexiona sobre aquelles coses que li agraden del barri, i sobre aquelles que li agradaria que canviessin. A l'interior de la porta, escrivim la nostra petita reflexió. En petits grups, i de manera natural, compartim el que cadascú ha escrit, i ho comentem tots junts.</p> <p style="text-align: right;">Veure annex 5.</p>

Nivell 3. La ciutat de Sabadell.

Objectius	<ul style="list-style-type: none">· Explorar la ciutat a través d'una mirada creativa i sensible, fent-la 'nostra'.· Reivindicar la importància de la natura dins les ciutats.
Descripció	Seguim el nostre viatge, ampliant el plànol del barri per veure la ciutat al complet. Reflexionem sobre per què és important preservar la natura, i de quina manera la natura s'introdueix dins la nostra ciutat. Sortim de l'aula per veure i viure-ho en primera persona, capturant la ciutat des del nostre punt de vista. Condensem les nostres vivències i reflexions en cianotípies que revelen tot el que hem experimentat.

Sabadell I, II.

Agrupament: grup classe, parelles.

Tots junts, consensuem quins llocs de la ciutat de Sabadell considerem identitaris, i en fem un llistat tots junts. Alhora, pensem de quines maneres es pot sortir de la ciutat, és a dir, quins mitjans tenim per anar més enllà del municipi. Seguint la llista de llocs que hem creat conjuntament, fem una excursió de grup. Els infants s'agrupen per parelles, i cada parella disposa d'una càmera digital, a través de la qual encapsular els monuments, els llocs clau, i també els detalls de la ciutat i els moments divertits de la nostra sortida. Les fotografies de totes les càmeres es posen en comú, i les visualitzem tots junts.

Sabadell III.

Agrupament: individual.

En dues sessions, amb mig grup cada una, revelem les fotografies que vam fer a l'excursió per Sabadell, de les quals se n'ha imprès prèviament un recull de 20 fotografies en paper acetat. En un full Din-A5, cada infant escull un dels 'negatius' de les fotografies per revelar. Tots junts i alhora, fem la barreja dels components químics necessaris per realitzar la tècnica de cianotípia. S'explica als infants en què consisteix, i se'ls acompanya de manera molt pautada en la realització de la tècnica. Cada infant munta en el seu paper una composició amb el negatiu i amb flors seques premsades recollides per ells mateixos. S'exposen les composicions al sol, es neteja la mescla del paper, i es revela la fotografia i la reserva de la natura que els infants han portat a la ciutat de manera simbòlica.

Sabadell IV.

Agrupament: petit grup.

Un grup reduït d'infants compona el nivell corresponent dins el desplegable col·lectiu, incloent-hi el mapa de Sabadell treballat, els negatius de les fotos fetes per ells (usats en la cianotípia), retalles de cianotípies sobrants, fotografies impreses d'ells mateixos fents fotografies a l'excursió, i flors premsades. D'aquesta manera, sintetitzem tot el nostre procés al desplegable, que està preparat per seguir-se desplegant.

Veure annex 6.

Nivell 4. Catalunya i Espanya.

Objectius

- Explorar les possibilitats expressives de la línia i el color.
- Col·laborar amb respecte i cura en una creació col·lectiva.

Descripció

Allunyant-nos una mica més, arribem a Catalunya i Espanya. A través del traç, i de les seves característiques, representem els elements principals de la natura de Catalunya, a través d'una pràctica conjunta de grafisme, i representem la diversitat lingüística d'Espanya.

Catalunya i Espanya I

Agrupament: mig grup.

Després d'una sessió en què es va treballar l'organització territorial de Catalunya, tornem a treballar la nostra comunitat autònoma, però ara fixant-nos en el seu relleu. Primer es fa conversa, per consensuar tots junts com ens organitzem i quina actitud cal tenir al llarg de la sessió, ja que és una sessió de grafisme en què es pretén mantenir un clima de relaxació (com a les sessions de grafisme que es desenvolupen normalment amb el grup, fora del context del projecte). Després, sobre un mapa mut de les comarques de Catalunya, imprès de gran mida, els infants fan grafisme per representar els accidents geogràfics més importants de Catalunya, utilitzant les característiques de la línia i del traç per transmetre les idees de 'muntanya', 'mar', 'plana', 'costa'...

Catalunya i Espanya II

Agrupament: petit grup.

Els infants treballen en diverses sessions les llengües parlades a Espanya. Com a proposta artística, es representen les diferents llengües amb diferents trames en les províncies corresponents, sobre un mapa mut de les províncies d'Espanya, en Din-A4. Es marca també quines quatre províncies corresponen a Catalunya, per poder indicar que el mapa de Catalunya, de gran mida, és una ampliació del mapa d'Espanya, en Din-A4.

Catalunya i Espanya III

Agrupament: petit grup.

Es fa el muntatge del nivell corresponent amb els mapes treballats sobre el desplegable. Al voltant dels mapes, els infants poden estampar en les diferents llengües les paraules 'muntanya', 'riu', 'mar', 'plana', 'costa', i d'altre paraules relacionades amb el relleu. Es pot fer grafisme lliure també, i els infants poden proposar altres maneres d'intervenir.

Veure annex 7.

Nivell 5. Europa.

- Diferenciar entre elements del paisatge naturals, i elements del paisatge humans.
- Explorar les possibilitats de construcció de volum amb el paper, mitjançant tècniques bàsiques de pop-up.

Sobre un mapa de grans dimensions, que omple tot el nivell corresponent a Europa, els infants construeixen amb paper els llocs emblemàtics d'Europa. Destacant muntanyes, mars, monuments i edificis, els infants hauran de diferenciar entre espais naturals i creacions fetes per persones, i saber-les situar a grans trets pel continent.

Desenvolupament	<p>Europa I</p> <p style="text-align: right;">Agrupament: grup classe, parelles.</p> <p>Tots junts, en conversa, consensuem monuments i elements de la natura d'Europa que considerem emblemàtics. Fem una llista de 9 llocs, i els diferenciem segons si són naturals, o si són creats pels humans. A continuació, els infants s'agrupen per parelles lliurement. Cada parella escull un element de la llista, i se li donen fotografies i un breu text informatiu sobre el lloc que han escollit. Es mostra a les parelles com fer els plec bàsics propis de la tècnica de pop-up. Cada parella, amb els plec ja fets sobre un mateix tros de paper, fan un dibuix conjunt del lloc escollit, amb ceres de colors, a cada cara del plec que quedarà aixecat. En els casos dels infants absents, un company farà un dibuix a una cara, i l'altre company a l'altra.</p>
	<p>Europa II</p> <p style="text-align: right;">Agrupament: parelles</p> <p>Cada parella ha de situar el seu lloc al mapa del continent. De manera aproximada, el situa sobre la zona d'Europa on es troba realment, i es fa coincidir amb un dels plec que el desplegable ja té per si mateix, en ser el penúltim nivell d'aquest. No ens oblidem de nosaltres, i marquem també on es troba la nostra escola dins el mapa.</p>

Nivell 6. El món.

Objectius	<ul style="list-style-type: none"> · Relacionar les qualitats estètiques d'imatges fotogràfiques amb idees abstractes. · Construir un collage conjunt a través de la col·laboració i el treball en grup.
Descripció	<p>Arribat l'últim nivell del desplegable, i també el més gran, creem una imatge general dels 7 continents, a partir de centenars d'imatges d'aquests. A través del collage, fem un repàs per la diversitat de paisatges del món, endinsant-nos en la bellesa del planeta Terra.</p> <p style="text-align: right;">Agrupament: 7 grups.</p>
Desenvolupament	<p>El món I</p> <p>En una conversa tots junts, posem en comú el que sabem sobre els 7 continents. Recollint el que s'ha treballat anteriorment al projecte i amb la tutora de manera paral·lela, resumim tots junts quin tipus de paisatge és propi de cada continent. Ens repartim en 7 grups i cada grup destria fotografies de revistes de National Geographic, segons el continent on estiguin situades, i les classifica en una pila per cada continent.</p>
	<p>El món II</p> <p>Sobre plantilles de paper de cada continent, cada parella construeix un collage a partir de les imatges destriades. Muntem tots els continents sobre el desplegable, creant un mapamundi de paisatges. Cada infant situa el seu retrat al lloc on li agradaria viatjar.</p>

7. Valoració de la proposta d'intervenció.

7.1 Valoració interna.

Un cop finalitzat el període establert d'implementació de la intervenció, es pot considerar que, en general, la implementació ha estat exitosa, en tant que s'han pogut complir tots els objectius marcats en un inici per la intervenció.

En referència a l'objectiu A, els infants han treballat conjuntament en creacions col·lectives al llarg de tot el projecte, i, a través de les dinàmiques generades, i al fet de treballar tots col·laborativament per crear obres artístiques en què tots i totes s'hi han vist identificats, s'ha generat un clima a l'aula de cohesió i d'unitat. Pel que fa a l'objectiu B, la participació dels infants ha estat molt i molt alta des del principi, mostrant interès i implicació des d'un inici, i inclús plantejant propostes més enllà. Inclús s'ha arribat a elevar l'assistència i la participació d'un dels infants més absentistes, que s'ha implicat de manera sorprenent i excepcional al projecte. D'altra banda, pel que fa al foment del treball a través del pensament artístic i la sensibilitat (objectiu C), els infants del grup s'han anat mostrant cada cop més còmodes en el procés artístic col·lectiu, i han mostrat més sensibilitat artística a mida que avançaven les propostes, tot i haver-hi hagut moments de més i menys qualitat artística, influenciats per situacions diverses que anaven ocorrent.

Pel que fa als objectius D i E, tot i no haver-se complert en tots els casos, i haver-hi sempre un marge de millora, es pot considerar que s'han aconseguit també. Les característiques físiques del mateix desplegable han facilitat que els infants entenguessin l'estructura i la jerarquia de l'espai on som de manera directa (tal com indicaven Abad (2009), Carnacea y Lozano (2011) i inclús Eisner (2004) amb la idea de les arts integrades). A més a més, el treball d'altres àrees curriculars desenvolupat paral·lelament al projecte per la tutora, ha enriquit moltíssim el projecte en si, i ha ajudat a construir una comprensió més àmplia i sòlida del que s'anava treballant a cada nivell.

Tot i això, hi ha molts aspectes que podrien haver-se millorat. En primer lloc, la temporalització de la proposta d'intervenció no s'ha complert, ja que els temps s'han anat endarrerint cada cop més, provocant que no es poguessin dur a terme totes les propostes plantejades dins el marge de temps marcat (tot i que sí que es desenvoluparan més endavant, a fi que els alumnes puguin acabar el projecte). La pressió per la falta de temps també ha provocat que algunes activitats haguessin de ser adaptades, i també ha provocat

que algunes de les propostes es desenvolupessin amb pressa, la qual cosa generava dinàmiques de grup més tenses i entorpia els processos creatius. A més, hi havia la intenció de fer una exposició del projecte amb les famílies, però no ha estat possible per incompatibilitat amb el calendari de l'escola.

S'ha observat que les propostes que generaven més implicació i més qualitat pel que fa als processos artístics de grup, eren les propostes que es desenvolupaven amb més pautes i amb passos més marcats, les que tenien premisses més senzilles, i les que tenien un procés creatiu més lent. El treball col·lectiu en aquestes propostes ha estat de més qualitat, i s'han generat dinàmiques més positives entre els infants. Alhora, els nens i nenes tenien un ambient més tranquil i més estructurat, la qual cosa els creava un espai per crear des de la sensibilitat, fer observacions i utilitzar la seva imaginació.

7.2 Valoració externa.

De manera externa, s'ha demanat a la tutora, Marina Rubio, que fes una valoració externa de la intervenció, contemplant-ne els següents ítems, que es poden trobar a l'annex 8: els punts forts i febles del disseny de la intervenció (ítem 1), els punts forts i febles de la implementació de la intervenció (ítem 2), el paper de l'educació artística en tota la proposta (ítem 3), si es responia a una necessitat real (ítem 4), i l'impacte que ha tingut el projecte en els infants (ítem 5). L'avaluació per escrit es troba a l'annex 9.

Pel que fa l'ítem 1, l'experta considera que el disseny ha sigut adequat a la temàtica a treballar, sòlida i ajustada a les necessitats de la situació i del grup. Sobre l'ítem 2, diu que la intervenció ha estat ben introduïda i duta a terme, i que s'ha anat adaptant i improvisant a mesura que es necessitava. També en diu que la temporalització, com s'ha comentat a la valoració interna, no s'ha pogut acomplir, i que això ha generat canvis en les expectatives de les propostes. Sobre l'ítem 3, es considera que l'educació artística ha estat central i essencial al projecte, i que ha sigut el fil que conduïa les propostes pels infants en tot moment. De l'ítem 4, en diu que la intervenció ha estat completament vinculada a les necessitats i situacions reals del grup i dels infants que el componen. Per últim, es considera que l'impacte en els infants (ítem 5) ha sigut molt positiu, indicant que ha sigut una proposta molt significativa, que els infants han pogut entrellçar amb la resta d'activitat escolar i que ha generat molta participació i implicació.

Finalment, es poden trobar fragments de converses amb els infants transcrits, en què els infants valoren les propostes i el projecte general, als annexos 2, 3, 4, 5, 6 i 7.

8. Resultats de la intervenció.

A través de la implementació d'aquesta intervenció, s'ha pogut posar en pràctica el presentat al marc teòric en un inici. Com s'esmentava als objectius de la intervenció, es cercava sobretot la funció social de l'educació artística, centrant-se en la cohesió social, la participació i la identificació amb el grup; però, també hi havia el component de desenvolupament personal i artístic, de presa de consciència i vinculació amb l'entorn personal, i de tenir capacitat de projectar possibilitats diferents de la realitat.

Amb aquesta intervenció, doncs, s'ha pogut comprovar el gran potencial que té l'aplicació de projectes artístics en contextos escolars d'alta complexitat com el del grup de Bòlit. Tal com Abad (2009, p.4) destacava, i com s'esmenta a la p.11 d'aquest treball, el projecte artístic ha servit als alumnes *“no solo para ordenar la realidad, sino también para modificada y entenderse en ella”*, i de manera molt directa, en el treball desenvolupat.

Alhora, també s'han pogut posar en pràctica propostes que s'inspiraven en les experiències incloses al marc teòric. Per exemple, a la Proposta 2: El desplegable col·lectiu: de Bòlit a l'infinit, s'han dut a terme un seguit d'activitats al Nivell 3 (la ciutat de Sabadell), que guarden relació amb una de les experiències esmentades a López-Aparicio i Cejudo (2016), en la qual es feien propostes de fotografia fetes pels habitants dels barris on es realitzava la intervenció. Sobre aquesta experiència, l'autor en deia: *este abordaje fomenta el aprecio de la mirada propia y selectiva de los habitantes de los suburbios, y no la visión impositiva y externa del fotógrafo* (p.8); aquesta mateixa apreciació s'ha pogut fer en el cas de la intervenció artística duta a terme amb els infants, en què els mateixos infants valoraven construir des de la seva pròpia mirada.

Si bé la proposta no s'ha pogut realitzar exactament com estava dissenyada, i els temps han hagut de ser modificats, s'ha de valorar molt positivament l'actitud i la implicació que han tingut els infants com a individus, però també com a grup. A poc a poc, i tot i que no de manera perfecta, han construït un clima de comunitat (evidentment, gràcies en gran part també a la resta d'actuacions de l'escola) i s'ha forjat un sentiment de pertinença i identificació amb el grup molt bonic. Un exemple ha sigut el valor que li han donat, i el respecte i la cura que han mostrat, cap a les dues propostes col·lectives que han creat junts, la qual cosa ha estat una grata sorpresa (ja que els mestres de l'escola havien anticipat que els infants no cuidarien aquestes creacions, i que es farien malbé ràpidament).

9. Conclusions

Javier Abad (2009, p.2) diu: *“Para el desarrollo de esta función social de las artes como generadora de cambio (aunque no de forma masiva e inmediata), la educación artística puede y debe ofrecer ámbitos de exploración, reflexión y compromiso, de manera individual y colectiva, que se proyectan en la búsqueda de una mayor calidad en la relación entre arte y vida”*. És en aquest apunt que es fa, sobre que els canvis no són de forma massiva ni immediata, que vull posar l’accent per donar inici a les conclusions d’aquest treball. Tot i els resultats tan positius i l’experiència tan enriquidora i valuosa que s’ha tingut i que s’ha anat explicant en els darrers apartats, és inevitable esmentar que ni la intervenció proposada, ni qualsevol altra intervenció aïllada pot resultar en el canvi i la transformació que es persegueix, i que en gran part ha sigut possible dur a terme un projecte d’aquest tipus pel suport rebut i el treball d’educació social desenvolupat des de l’escola. Com López Aparicio y Cejudo (2016) esmenten, la clau rau en la suma d’accions parcials, de diferents àmbits, per tal de fer viable una transformació en contextos tan conflictius i complexos socialment.

La implementació de la intervenció ha permès descobrir la complexitat de la realització de projectes d’aquest caire en contextos com el de l’escola Tarlatana, tant a nivell organitzatiu com en el referent a la gestió de grups d’infants amb necessitats tan grans i diverses. Però, també ha evidenciat la riquesa que s’hi genera, i la potencialitat que té l’educació artística d’ajudar a fer passos en la direcció de la transformació i la millora del context, sobretot en el relatiu amb la cohesió grupal i la sensació d’unió entre els infants participants.

Pel que fa a l’assoliment dels objectius, considero que s’han assolit, en més o menys mesura, tots. En relació amb l’objectiu general 1, valoro que tot i haver-se assolit, en tant que s’ha pogut explorar la potencialitat de l’educació artística com una eina de transformació i canvi social, amb un marge de temps més gran, havent finalitzat el projecte al complet, o havent desenvolupat intervencions en grups diferents per poder contrastar-ne els resultats, es podria haver arribat a comprendre de manera més plena. Tot i així, penso que sí que s’ha pogut comprovar que l’educació artística és una eina molt potent en contextos com en el qual s’ha dut a terme el projecte.

En referència als objectius específics, tots han estat assolits al complet. L’objectiu 1.1, que pretenia conèixer les bases i els referents teòrics que suporten la idea de l’educació

artística com una eina de canvi ha estat assolit, i considero que en gran mesura, al marc teòric. La recerca de referents ha estat molt i molt extensa, i ha permès construir uns fonaments sòlids per sustentar posteriorment la intervenció. Pel que fa a l'objectiu 1.2, en què es proposava conèixer experiències ja dutes a terme, també ha estat acomplert, tant en el procés de recerca bibliogràfica inicial, com en les recerques dutes a terme més endavant, a l'hora de cercar referències per dissenyar les propostes de la intervenció. Darrerament, l'objectiu 1.3 també ha estat assolit. Tot i que no s'ha pogut finalitzar dins el marge de temps marcat, s'ha pogut desenvolupar en bona part el projecte d'intervenció, i, com s'ha comentat anteriorment, de manera molt satisfactòria i personalment molt enriquidora i valuosa.

Considero que la temàtica explorada en aquest treball té moltíssimes línies d'estudi possibles per seguir explorant. Com s'ha esmentat breument abans, una possibilitat seria la de realitzar propostes diferents amb diversos grups (adaptant-se sempre a les necessitats i el context de cadascun, és clar), per poder valorar l'impacte generat en grups diferents i poder-ne fer un contrast. Crec que també hauria sigut valuós afegir dins la metodologia desenvolupada, entrevistes amb professionals de l'àmbit, o inclús amb experts especialitzats en la funció social de l'educació artística.

Per últim, com a valoració personal de l'experiència de realització d'aquest TFG, voldria destacar que ha estat un procés llarg i intens, que ha permès un aprofundiment i un treball complex i, sota el meu parer, complet. El plantejament inicial de la temàtica no va ser fàcil, ja que la definició del que es volia abastar en aquest treball va variar del que es tenia plantejat en un inici fins el que s'ha estudiat finalment, que ha estat molt més ample i en més profunditat (i conseqüentment, la recerca que calia fer, els referents que es consultaven, i el disseny de la intervenció); a més a més, el disseny de la metodologia també ha hagut de ser modificat per adaptar-se a les oportunitats reals. Pel que fa al procés de recerca, ha estat molt extens i intens, però en ser un tema motivador ha sigut molt agraït, i ha sigut de molta ajuda a l'hora de realitzar el disseny i la implementació de la intervenció. La intervenció en si ha sigut la part més gratificant, divertida i valuosa de tot el treball, perquè el contacte amb l'escola Tarlatana i amb els infants ha sigut una experiència genial, tot i que alhora ha sigut motiu de frustració i de molta impotència (sobretot a causa de la complexitat del context).

En definitiva, el procés de realització d'aquest treball ha sigut un molt intens, però completament necessari com a futura mestra i extremadament enriquidora com a persona.

10. Referències bibliogràfiques.

- Abad, J. (2009). Usos y funciones de las artes en la educación y el desarrollo humano. *Educación artística, cultura y ciudadanía*, 17-23.
- Barbosa, A. M. (2022). La reconstrucción social a través del arte. *Perspectivas, revista trimestral de educación comparada*, 32(4).
- Buschkühle, C.-P. (s.d.). Beuys and Artistic Education. [Blog]. *beuys on/off*. <https://beuysonoff.com/free-international-university/education/beuys-and-artistic-education/>
- Carnacea, M. Á., & Lozano, A. (2011). *Arte, intervención y acción social: La creatividad transformadora*. Grupo 5.
- Cartagena, M. F. (2015). Arte, educación y transformación social. *Index, Revista de arte contemporáneo*, 26, 44-61. <https://doi.org/10.26807/cav.v0i00.10>
- Dewey, J. (2005). *Art as experience*. Perigee Books.
- Eisner, E. W. (2004). *El Arte y la creación de la mente: El papel de las artes visuales en la transformación de la conciencia*. Paidós.
- Freire, P. (1996). *Pedagogía del oprimido*. Siglo XXI.
- Gardner, H. (2007). *Art education and human development*. G. P. Putnam S. Sons.
- Greene, M. (2005). *Liberar la imaginación: Ensayos sobre educación, arte y cambio social*. Graó.
- López-Aparicio, I., & Cejudo, V. (2016). Prácticas artísticas colectivas ante nuevos escenarios sociopolíticos. Procesos participativos, de autogestión y colaboración con el contexto. *Agora*, 117-142.
- Mediero, A. (2018). Experiencias de arte comunitario en la escuela: Una necesidad en la educación del futuro. *Saber & Educar*, 24. <https://doi.org/10.17346/se.vol24.332>
- Mesas, E. C., López, M. D., & Eva María, S. (2022). Introducción al monográfico: Arte, cultura y diversidad. *Arteterapia. Papeles de arteterapia y educación para inclusión social*, 17, 117-119. <https://doi.org/10.5209/arte.82653>
- Mesías, J. M. (2019). *Educación artística sensible: Cartografía contemporánea para arteducadores*. Graó.
- Moreno, A. (2010). La mediación artística: Un modelo de educación artística para la intervención social a través del arte. *Revista Iberoamericana de Educación*, 52(2). <https://doi.org/10.35362/rie5221797>

Moreno, A. (2016a). Inclusión social por el arte: Medicación artística. *La Sociedad Académica*, 47, 41-47.

Moreno, A. (2016b). *La mediación artística: Arte para la transformación social, la inclusión social y el trabajo comunitario*. Octaedro Editorial.

Moreno, A., Usán, S., Criado, C., & Santaflorientina, A. (2013). Transitando identidades. La Mediación Artística en el proceso de rehabilitación de personas con problemas de adicciones. *Cuadernos de Trabajo Social*, 26(2), 445-454. https://doi.org/10.5209/rev_CUTS.2013.v26.n2.40582

Peters, T. (2019). ¿Qué es la mediación artística? Un estado del arte de un debate en curso. *Córima, Revista de Investigación en Gestión Cultural*, 4(6). <https://doi.org/10.32870/cor.a4n6.7134>

Poletta. (s.d.). Joseph Beuys: El arte de la liberación. [Blog]. *Cultura Colectiva*. <https://culturacolectiva.com/generales/joseph-beuys-el-arte-de-la-liberacion/>

Riquelme, C., Ada, M., Lorena, A., & Mohammad, M. (2022). Aires Libres: Acción creativa a través del arte como camino para ejercer el derecho a la autodeterminación. *Arteterapia. Papeles de arteterapia y educación para inclusión social*, 17, 199-207. <https://dx.doi.org/10.5209/arte.76261>

Rojas, Y. C., & Rojas, J. M. (2022). Pedagogía del arte y su influencia como constructor de resiliencia en estudiantes con vulnerabilidad social. *Praxis pedagógica*, 22(32), 71-90. <https://doi.org/10.26620/uniminuto.praxis.22.32.2022.71-90>

Tarragó, J.-A. (2021). La mediación artística como estrategia de inclusión social con juventud migrada. *Revista d'Innovació i Recerca en Educació*, 14(1). <https://doi.org/10.1344/reire2021.14.132690>

Valerio, E. (2019). *La mediación como práctica artística o curatorial desde el giro educativo, el giro social y el giro performativo*. [Universitat de Barcelona]. <http://hdl.handle.net/2445/141850>

Annexos

Annex 1 – planificació inicial del projecte.

abril, 17-21.				
dilluns 17	dimarts 18	dimecres 19	dijous 20	divendres 21
natura		vida d'aula · presentació Atles Blaumut	vida d'aula 1/2 · instal·lació Sistema Solar II	ed. física
		esmorzar, pati, lectura		
		vida d'aula · instal·lació Sistema Solar I	vida d'aula 1/2 · instal·lació Sistema Solar II	vida d'aula 1/2
migdia		migdia		
entramats		entramats	entramats	vida d'aula

abril, 24-28.				
dilluns 24	dimarts 25	dimecres 26	dijous 27	divendres 28
vida d'aula		vida d'aula	vida d'aula 1/2	EXPERIÈNCIES LITERÀRIES
		esmorzar, pati, lectura		
		vida d'aula · Presentació desplegable. · Nosaltres I	vida d'aula 1/2	EXPERIÈNCIES LITERÀRIES
migdia		migdia		
entramats		vida d'aula · Instal·lació Sistema Solar III	vida d'aula · Nosaltres I	

maig, 01-05.				
dilluns 01	dimarts 02	dimecres 03	dijous 04	divendres 05
natura		vida d'aula	vida d'aula 1/2 . El barri I . El barri II	ed. física
		esmorzar, pati, lectura		
		vida d'aula	vida d'aula 1/2 . El barri II	vida d'aula 1/2 . Sabadell I
migdia		migdia		
entramats		entramats	entramats	vida d'aula . Nosaltres II

maig, 08-12.				
dilluns 08	dimarts 09	dimecres 10	dijous 11	divendres 12
natura . Sabadell II (sortida)		vida d'aula	vida d'aula 1/2 . Sabadell III	ed. física
		esmorzar, pati, lectura		
		vida d'aula . El barri III muntatge	vida d'aula 1/2 . Sabadell III	EXCURSIÓ
migdia		migdia		
entramats		entramats	entramats	vida d'aula . Sabadell IV

maig, 15-19.				
dilluns 15	dimarts 16	dimecres 17	dijous 18	divendres 19
		vida d'aula	vida d'aula 1/2 - Catalunya i Espanya I	ed. física
esmorzar, pati, lectura				
		vida d'aula	vida d'aula 1/2 - Catalunya i Espanya I	vida d'aula 1/2 proposta individual Sabadell
migdia				
		entramats	entramats	vida d'aula - Catalunya i Espanya II

maig, 22-26.				
dilluns 22	dimarts 23	dimecres 24	dijous 25	divendres 26
vida d'aula		vida d'aula	vida d'aula 1/2 - Europa I	ed. física
esmorzar, pati, lectura				
vida d'aula - Catalunya i Espanya III		vida d'aula	vida d'aula 1/2 - Europa I	vida d'aula 1/2
migdia				
entramats		entramats	entramats	vida d'aula - Europa II

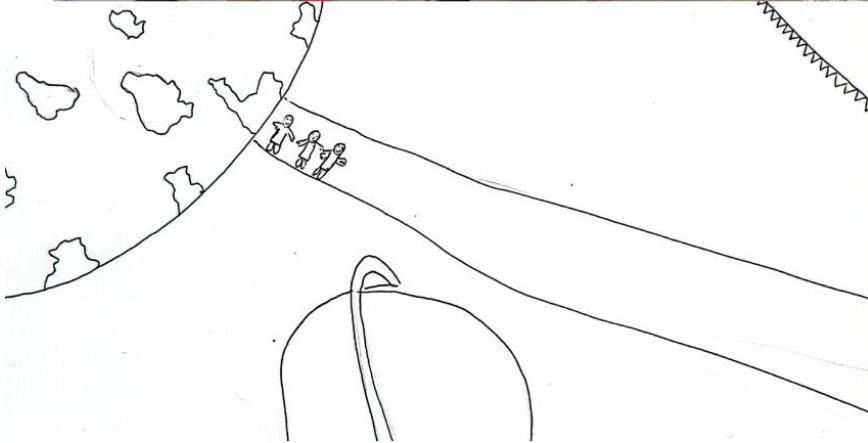
maig, 29-2 (juny).

dilluns 15	dimarts 16	dimecres 17	dijous 18	divendres 19
natura		vida d'aula . El món I	vida d'aula 1/2 . El món II	ed. física
		esmorzar, pati, lectura		
		vida d'aula	vida d'aula 1/2 . El món II	vida d'aula 1/2
migdia		migdia		
entramats		entramats	entramats	vida d'aula . TANCAMENT

Annex 2 – Proposta 1. Atlas: Instal·lació del Sistema Solar.

Proposta 1

Atlas: instal·lació del Sistema Solar

ATLES

la cançó que ens obre camí al projecte...

CAU A PLOM L'ÚLTIMA GOTA
QUE FA CERCLES AL MEU VAS
ES DESPLACEN COM ONADES
I M'HE VIST A L'OCEÀ

PERÒ HE CAIGUT DAMUNT D'UN ATLES
TOT CLAVANT-ME UNA CIUTAT
M'HA FET MAL, M'HA DEIXAT MARCA
RES QUE NO ES FUGUI CURAR

RESSEGUINT L'EDAT DELS ARBRES
A CADA VÈTEBRA QUE EM VEIG
SOC MERIDIÀ, SOC COORDENADA
SOC EL QUE PENSI QUE HE DE SER

SOM ENTRE AQUÍ I ENLLOC
TOT I QUE SIGUI POC
ENS TROBEM PER FER JUNTS EL
CARRER CAP A CASA

SOM ENTRE VÒL I DOL
TOT I QUE ENS PESI PROU
ENS VEIEM I FEM PART DEL DIBUIX
D'AQUEST ATLES
I SOMRIUS A LA FOTO DE L'ATLES

EN UN MAPA PLE DE VIDES
DE DELIRIS VEGETALS
TINC ESTRELLES, MARS, PISCINES
TINC UN IVA TRIMESTRAL

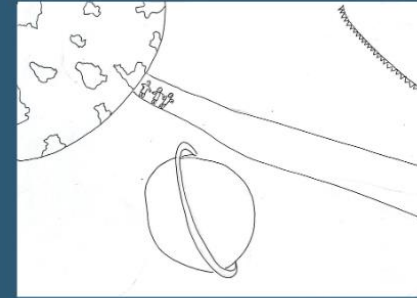
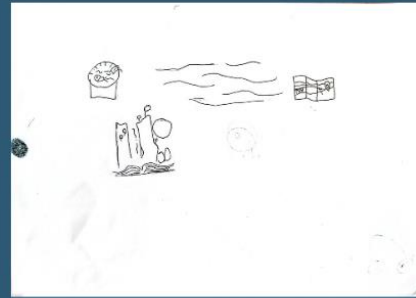
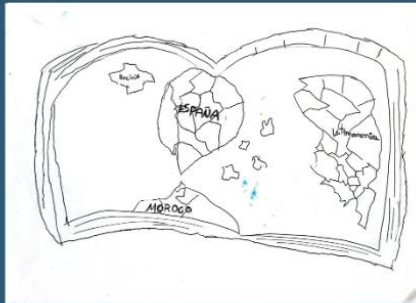
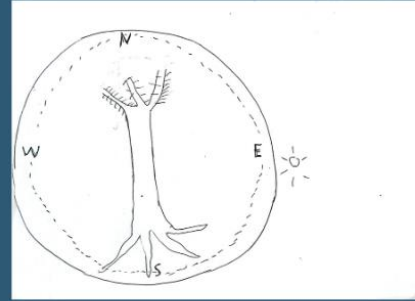
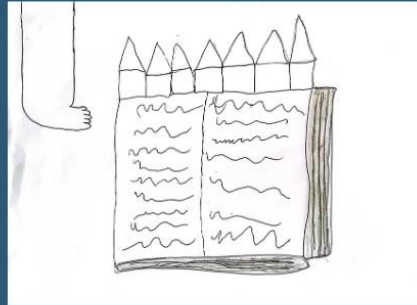
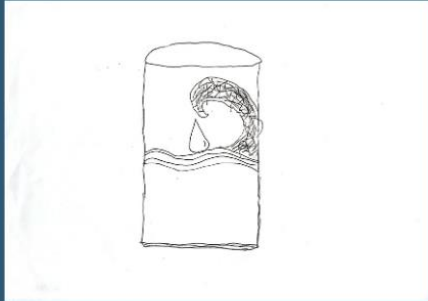
SOM ENTRE AQUÍ I ENLLOC
TOT I QUE SIGUI POC
ENS TROBEM PER FER JUNTS EL
CARRER CAP A CASA

Escolta activa d'una
cançó del grup musical
Blaumut

- Extracció d'idees principals de la cançó
- Conversa sobre quines paraules que apareixen a la cançó tenen a veure amb el projecte que hem iniciat
- Anàlisi de paraules escollides per comprendre el seu significat

Per parelles, busquem la manera de sintetitzar en una imatge aquell fragment de cançó. Posar en comú visions i idees ens fa treballar la capacitat de posar-se en l'altre i acceptar la seva idea com a procés de la meva pròpia construcció

S: "la música ens fa de cohet per marxar de viatge".

Construim conjuntament, creem conjuntament

Atles: instal·lació del Sistema Solar

Annex 3 – Proposta 2. El desplegable col·lectiu: de Bòlit a l'infinit.

Annex 4 – Nivell 1. Nosaltres.

NOSALTRES

Ens dibuixem uns
a altres, captem
l'expressió dels
nostres companys.

Ens veiem i ens mirem, des del
respecte i l'estima.

el **JO** a través de la mirada del meu **COMPANY**

A: "Nunca me había fijado que S tiene manchitas amarillas en los ojos"

som un grup, i com a grup estem connectats

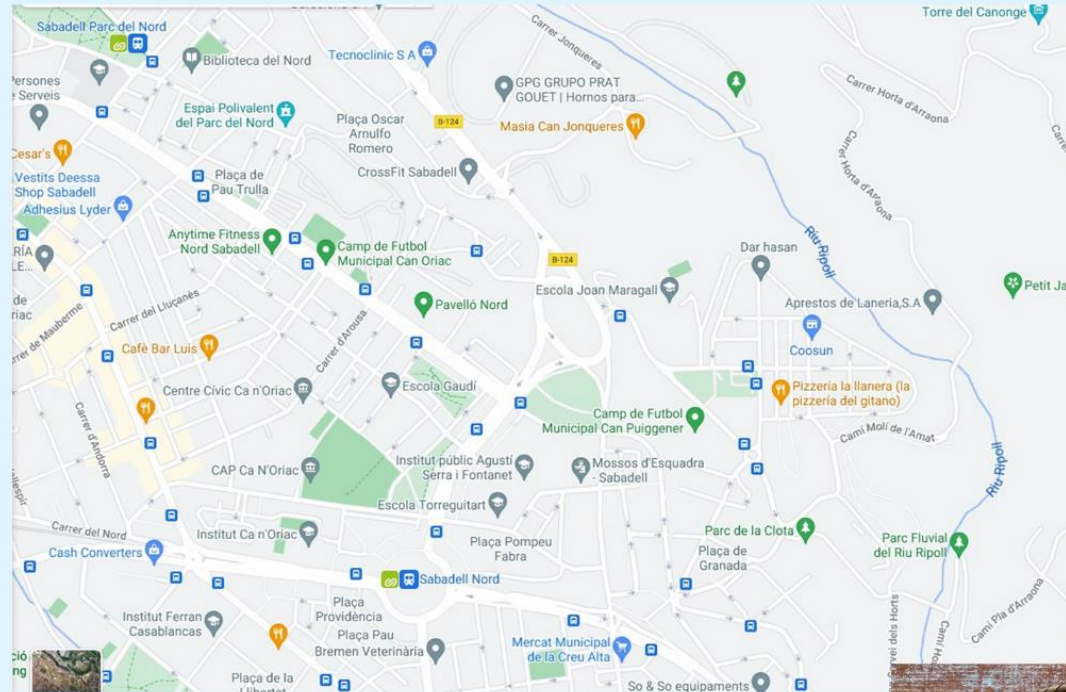

iniciem tots junts un viatge fins l'infinnit

Annex 5 – Nivell 2. El barri de Can Puiggener.

descobrim el nostre barri junts

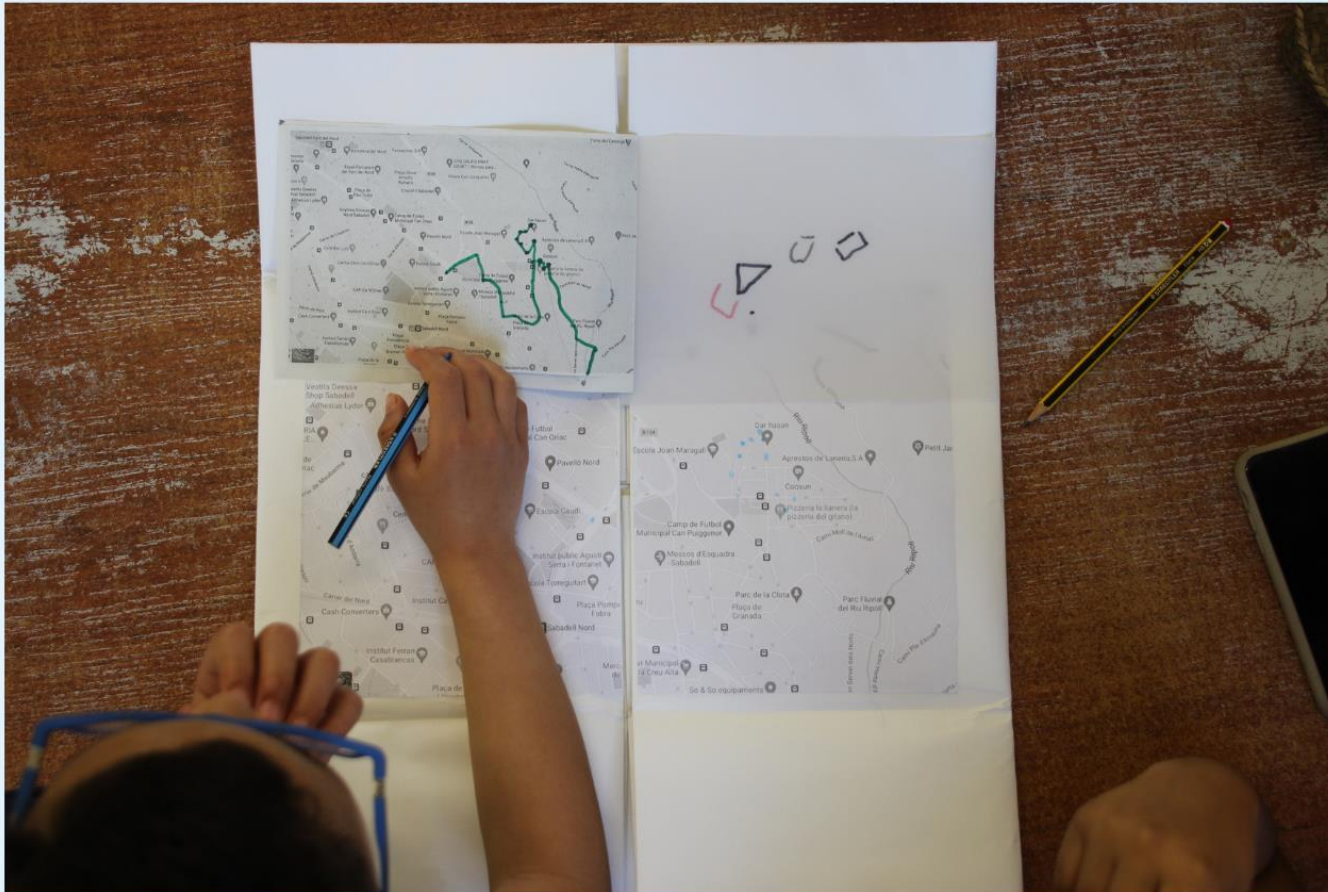
EL BARRI DE CAN PUIGGENER

què vol dir ser veïns?
què vol dir ser del barri?
què vol dir viure al barri de Can Puiggener?

tracem el camí que ens connecta.

F: "Para mi ser del barrio es vivir con mi familia y ir a jugar al parque con mis primos"

Y: "Un barri és un lloc on hi ha moltes cases i arbres i cotxes i on la gent crida i juga al carrer"

"m'agrada el parc"

"me gusta ir al hort y al riu"

"que no me roben"

"¡que hagan un estadio!"

Valorem el que ens agrada

Imaginem què voldriem

de viure al barri

canviar

"me gustan las chuches de la Loli"

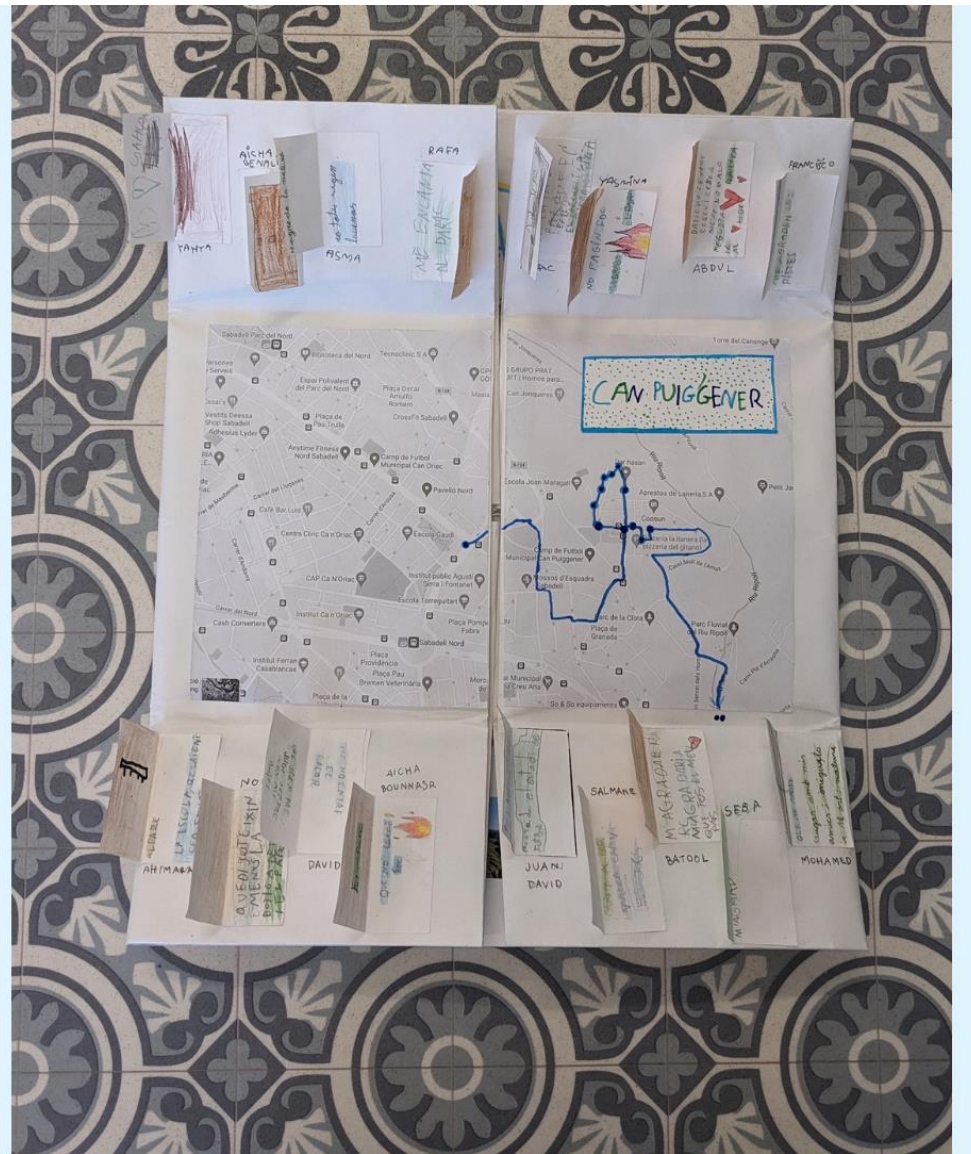
"que renueven las
pistas"

"que no facin foc"

"me gustan las pistas"

"m'agrada jugar amb els amics"

"que tots siguin amables"

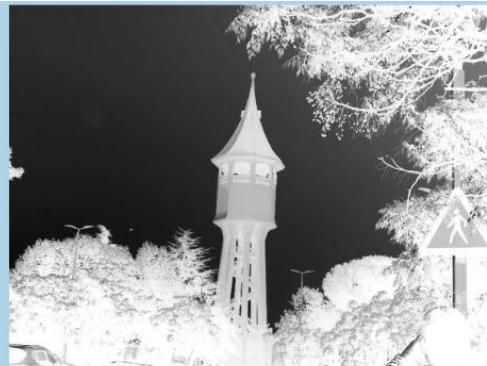
Annex 6 – Nivell 3. La ciutat de Sabadell.

LA CIUTAT DE SABADELL

sortim de l'aula per descobrir plegats la nostra ciutat

captem l'essència de Sabadell a través dels nostres ulls...

... i fem màgia!

... o ciència...

... o art?

C I A N O T Í P I A

retornem la natura a Sabadell

Annex 7 – Catalunya i Espanya (en procés).

CATALUNYA I ESPANYA

Com marxem de Sabadell? Què és Catalunya? A Espanya es parla només espanyol?

Les línies ens descriuen la natura de Catalunya

M: "oye que callada estás"
N: "a mi es que hacer grafisme me relaja mucho. mira mi mar."

Annex 8 – Ítems d'avaluació externa.

1. Punts forts i febles del disseny de la intervenció (la conceptualització de la idea, la planificació, la idea de projecte)
2. Punts forts i febles de la implementació de la intervenció (relació amb els alumnes, material usat, metodologia utilitzada, ajustament al disseny original, capacitat d'improvisació i resposta a imprevistos)
3. Paper del llenguatge artístic en el projecte (és central, no ho és; és significatiu, és ornamental...)
4. Resposta a una necessitat real del grup, la proposta està contextualitzada
5. Impacte en els infants (implicació del grup, rebuda de la proposta, significativitat)

Annex 9 – Escrit d’avaluació externa.

La intervenció de la Marta al grup de Bòlit de l’escola Tarlatana ha estat molt complerta en molts aspectes. La idea de la proposta partia d’una necessitat real, aspecte que considerem molt adient ja que s’adequa a la manera que treballem a l’escola, tenint en compte una situació real.

La situació d’aprenentatge que es va trobar la Marta era la realitat d’uns infants que tenien poca consciència d’on vivien, la majoria no sabia que el seu barri formava part de Sabadell. Quan ho vaig comentar amb ella de seguida Marta va saber captar la idea i transformar-la en una proposta ajustada a les característiques del grup-classe. Una ment creativa, desperta, proactiva i prudent com és ella, ha estat capaç de prendre la idea del projecte com a seva i l’ha anat adaptant amb rigor i respecte.

Marta ha estat molt conscient del que és treballar a una escola d’aquestes característiques i s’ha trobat amb els entrebancs possibles, però sentim que ha estat capaç d’anar-se adaptant i, amb ella, anar implementant la proposta en funció de la situació del dia. Som conscients que la seva manera decidida, segura i ferma de veure la seva proposta a vegades l’ha portat a sentir una mica de decepció personal sabent que el que tenia al cap no entrava dins de la realitat que després el dia a dia ens permetia, però sentim a la vegada que és un gran aprenentatge, per no dir del més importants, que el dia a dia a una escola et pot comportar. Això ens ha demostrat la gran capacitat d’improvisació que ha adquirit i com ha anat ajustant el disseny original a les possibilitats del context.

El paper del llenguatge artístic a la proposta és central i molt significatiu, doncs és el fil conductor, la unió entre tots els passos que hem anat donant amb el grup en la proposta. Ha tingut molta capacitat de saber observar cada pas que es donava (barri, ciutat, comunitat autònoma, etc.) trobant la manera de materialitzar-ho i transformar-ho en una proposta artística, sempre diversa i utilitzant materials diferents, adaptada a la necessitat (l’espai, la complexitat de la proposta, els inconvenients que ens anàvem trobant, manca de temps, no assistència d’infants, conflictes en el moment la proposta-, etc.)

Els infants van connectar des d’un bon principi amb el que es va proposar a l’inici. El tema els va motivar molt i, de la mateixa manera, les diferents propostes que Marta presentava a cada apartat. La implicació de tot el grup ha estat excel·lent així com la significativitat que ha tingut per ells i elles, i això és gràcies en gran part a Marta i el seu tarannà. A nivell personal, cal destacar que la relació que ha teixit amb tots els infants ha estat formidable i estem segures que ha deixat una gran petjada en ells.

Finalment, volem destacar que el fet de que fos una proposta molt pensada, revisada per ella mateixa i finament contrastada amb mi, ha fet que el procés de reflexió i pensament ha estat a vegades un treball dual. Agraïxo molt tot el que he après com a persona i mestra al seu costat. A més, ha estat una proposta llarga en el temps, de moltes sessions, i la seva implicació sempre ha estat alta. Creiem convenient destacar que tot plegat diu molt d’ella sent estudiant i l’augurem un futur espectacular.